

NIENKE DE DEUGD EN HANS MOORS

*De 'plek der moeite' tussen Oekraïne, Rusland
en de EU*

Allemansland

Demonstratie van voorstanders van het referendum op de Krim, 16 maart 2014 (Igor Chekachkov/RIA Novosti/HH).

Vliegtuigen veroorzaken meer ellende op de grond dan in de lucht. Vlucht MH17 werd hoogstwaarschijnlijk per vergissing neergehaald op misschien wel de lastigste plek van Europa. Het was toeval noch opzet, en hoe dan ook een misdaad. Onvatbaar is het leed. Onmogelijk complex het politieke machtsspel dat zich voltrekt rond schuld, boete en wrok. Oekraïne-expert Nienke de Deugd en Hans Moors spraken over de historische en geostrategische achtergronden van de rampplek. De plek is natuurlijk simpelweg in coördinaten uit te drukken. Maar het is veeleer een situatie dan een plek.

Tableau vivant

De Oekraïense president Viktor Janoekovitsj zette in november 2013 de samenwerking met de Europese Unie stop. Waarschijnlijk deed hij dat onder ferme Russische druk. Veel Oekraïners ervoeren dat als een stap terug. Ze gingen de straat op. De beelden zijn bekend: het plein, de onverzettelikheden, snerpande kou. ‘Euromaidan’ kwam voor bevrijding te staan, het genot van westerse democratische waarden. De omvang en weerbaarheid van het protest verbaasden vriend en vijand. Medio februari 2014 greep de Oekraïense oproerpolitie hard in. De vlam sloeg in de pan. Er vielen meer dan 100 doden – in gevechten onder Oekraïners. Janoekovitsj vluchtte en belandde uiteindelijk in Rusland. Oekraïne kreeg een nieuwe regering met prowesters profiel. Althans, Kiev was tegen meer Russische invloed.

Rusland reageerde plotsklaps: militairen bezetten de Krim, omdat veel mensen die daar woonden er om vroegen. Onmiddellijk volgde

een knip-en-plak referendum (17 maart 2014). De Krim wilde Russisch zijn: Vladimir Poetin hoorde dat het volk sprak. De wereld keek toe, veroordeelde de Russische agressie die het Kremlin ontkende. Terwijl de ogen van de internationale gemeenschap op de Krim waren gericht, grepen pro-Russische rebellen of separatisten de macht in en om de grote steden Donetsk en Loehansk in Oost-Oekraïne. Ze riepen er volksrepublieken uit (14 april 2014), die zich onttrokken aan het nieuwe gezag in Kiev. De regering stuurde troepen om de opstand neer te slaan.

Ter legitimering van hun strijd organiseerden de volksrepublieken op 11 mei 2014 een referendum. De inwoners konden stemmen over meer autonomie, al was het motief van het referendum onduidelijk. Sommige kiezers dachten voor aansluiting bij Rusland te kiezen. 'Het is een doe-het-zelfreferendum', schreef correspondent Olaf Koens in *de Volkskrant*. 'In vier klaslokalen in Donetsk wezen stemmen', meldde de Oekraïense journalist Sergej Soehobok op Facebook. 'Twee keer ook voor mijn vrouw, en dat terwijl ik niet eens getrouwd ben.' De regering in Kiev, de Verenigde Staten en de Europese Unie erkenden het referendum niet. Het Kremlin liet weten de uitslag te respecteren als 'de wil van het volk'.

Sinds april 2014 wordt er in Oost-Oekraïne gevochten, een machtsstrijd om wie het voor het zeggen heeft in de centra van Oost-

Oekraïne. Bij gevechten tussen rebellen en het Oekraïense leger zijn volgens schattingen van de Verenigde Naties al meer dan vierduizend mensen omgekomen. In die context van een interne, Oekraïense geweldspiraal stortte op 17 juli 2014 vlucht MH17 neer. In de weken daarvoor hadden de separatisten in elk geval

één Oekraïens militair transportvliegtuig uit de lucht geschoten. Volgens geruchten waren 't er meer. In

de Nederlandse pers lazen we daar niets over. Totdat commandant Igor Girkin die dag het fameuze bericht postte, dat een Oekraïens troepentransportvliegtuig was neergeschoten – en het vrijwel onmiddellijk liet intrekken: er was een misdadige fout gemaakt.

Oost vs. West?

Wij hadden wel een Buk-raket in de buurt, zei commandant Aleksandr Chodakovski in een interview met *de Volkskrant* (4 november), maar we hebben niet geschoten. In zijn optiek is het conflict in Oost-Oekraïne niet louter een machtsstrijd met de nieuwe regering in Kiev. 'De kloof tussen het oosten en het westen van Oekraïne is al heel oud. (...) Na het uiteenvallen van de Sovjetunie is die tegenstelling tussen het prowesterse deel en het pro-Russische oosten heel sterk geworden.'

Wat is waar van dit klassieke Oost-West paradigma? Het gebied rond Lviv (Lemberg)

in het westen van Oekraïne maakte lange tijd geen deel uit van Oekraïne. Het hoorde bij Oostenrijk-Hongarije, later bij Polen. De Sovjetunie en nazistisch Duitsland spraken af (Molotov-Ribbentrop Pact, 23-8-1939) dat het Oekraïens grondgebied was. Die situatie werd na de Tweede Wereldoorlog bestendigd. Het oosten van Oekraïne kent een geschiedenis van verbondenheid met het tsaristische Rusland. Er wonen veel etnische Russen. Maar behalve op de Krim vormen zij geen meerderheid van de bevolking. Niet in Loehansk, evenmin in Donetsk. En het grote midden van het land, waar Kiev ligt, heeft altijd deel uitgemaakt van het historische Oekraïne.

Het is daarom te simpel om de kern van de strijd in een Oost-West tegenstelling te zoeken. Dit is een propagandistisch frame, net als de verhalen over jarenlange onderdrukking van het Russische volk. In onafhankelijk Oekraïne is nooit sprake geweest van enige onderdrukking van de Russische taal, cultuur, of etniciteit. Veel Oekraïners spreken tot op de dag van vandaag beter Russisch dan Oekraïens.

Geen Rusland, geen Europa

Toen het parlement in Kiev op 24 augustus 1991 de onafhankelijkheid uitriep, waren de Europese Unie en de NAVO er als de kippen bij om de *hearts & minds* van de Oekraïense militaire en bestuurlijke elites te winnen. Die verklaarden op hun beurt alles in het werk te willen stellen om hun land 'terug te laten keren' naar Europa. De hoofdprijs: toetreding tot de zogenoemde Euro-Atlantische veiligheidsge-

Sinds april 2014 wordt er in Oost-Oekraïne gevochten

meenschap en mogelijk het lidmaatschap van de Europese Unie. Dat daar nogal wat hervormingen op militair, politiek, economisch en sociaal vlak voor nodig waren, was evident. De NAVO en de Europese Unie zegden bij herhaling toe dat zij Oekraïne op (die) weg zouden helpen.

Vanzelfsprekend wilden de Verenigde Staten en Europa Oekraïne uit de invloedssfeer van de verkrummelende Sovjetunie houden. Maar lidmaatschap van de NAVO en

de Europese Unie was van meet af aan géén haalbare kaart. Tal van Europese landen zaten daar echt niet op te wachten. Bovendien leek van landen als Tsjechië, Slowakije, Hongarije en Polen sneller en beter resultaat te verwachten.

Dat zag Kiev natuurlijk ook wel: die hoofdprijs was een illusie. Een beetje weg leunen van Rusland kon zeker geen kwaad. Maar waarom het hoofd aanminnig op Europese schouders leggen? Wat kreeg Oekraïne hiervoor terug, behalve de eis om fel in eigen vlees te snijden door corruptie te bestrijden en een enorme hervormingsinspanning te leveren? Al in de loop van de jaren negentig kwam Oekraïne ten aanzien van Europa en Rusland in een wonderlijk ménage à trois terecht. Over en weer werden toezeggingen en beloften gedaan, omdat ze niet niet konden worden toegezegd en beloofd. Maar veel kwam er niet van terecht. Niemand had er belang bij om echt verliefd te worden op

een armoedige Oekraïense bruid.

Rusland was lang vooral met zichzelf bezig, maar dat begon een jaar of tien geleden te veranderen. Poetin ging hardop uiting geven aan zijn frustratie, zoals in de beruchte rede op de Veiligheidsconferentie te München (2006): over de miskende Russische positie in het 'uni-

Niemand had er belang bij om echt verliefd te worden op een armoedige Oekraïense bruid

polaire' geostrategische schaakspel van de grote mogendheden. En hij liet zien, bijvoorbeeld in Georgië (2008), dat het menens was. Voor de Oekraïense regering werd het almaar moeilijker kiezen. Totdat Janoekovitsj eind 2013 de knoop doorhakte door het associatieverdrag met de Europese Unie toch af te wijzen – met de groeten uit het Kremlin.

Ongetwijfeld dacht Janoekovitsj hiermee weg te komen. De geest woei echter uit de fles – en niet alleen in Kiev. Ook in Oost-Oekraïne was de keuze voor meer Russische invloed geen gelopen race. Weliswaar waren de mensen hier altijd al meer anti-Amerikaans dan elders in het land. Voor het NAVO-lidmaatschap gingen de handen er niet op elkaar. Maar het idee om bij de Europese Unie te horen, kreeg meer bijval. Wat menigeen echter als een probleem zag, was die sterk verouderde, zwaar vervuilende industrie in de regio. Dat zou 'in Europa' niet kunnen. Het mag dan bon ton zijn om Oost-

Oekraïne de economische motor van het land te noemen, die motor is toch echt toe aan grondige revisie. De industriële positie van (Oost-) Oekraïne blijft ronduit zwak en vervlochten met corrupte elites uit het oude systeem. Dus hoe realistisch kon die prowesterse koers zijn?

Frozen conflict - Amber tears

In Oost-Oekraïne begint een *frozen conflict* te ontstaan, zoals in Georgië (Zuid-Ossetië; Abchazië) en in Moldavië (Transnistrië) het geval is. Op 2 november 2014 hebben de volksrepublieken verkiezingen gehouden. Kiev, de Europese Unie en de Verenigde Staten stellen dat die illegaal zijn, in strijd met de Oekraïense grondwet en een schending van het staakt-het-vuren dat in de Minsk-akkoorden was afgesproken. Rusland steunde de verkiezingen en staat op goede voet met de separatisten, maar Moskou heeft nog geen signaal afgegeven de rebellenrepublieken als soevereine staten te erkennen. Roman Ljagin, het hoofd van de kiescommissie in Donetsk, noemde in *de Volkskrant* de stembusgang en uitslag een duidelijke boodschap: 'Kiev moet accepteren dat het Donbeken geen onderdeel van Oekraïne uitmaakt'. 'Of zij de uitslag van onze verkiezingen erkennen of niet is hun probleem.'

Oekraïne kan echter moeilijk anders dan krachtdadig reageren op de afscheiding. Ten eerste omdat het simpelweg een afscheiding is: Kiev moet zich handhaven, ook in Europese optiek. Mensen die terugkomen van het front demonstreren, omdat ze zich door Kiev in de steek voelen gelaten. Een groot deel van de be-

volking, ook in Oost-Oekraïne, eist van de huidige president Petro Porosjenko dat hij een vuist maakt tegen meer Russische invloed. Het zijn over 't algemeen niet de jongeren die zich van Europa afkeren en oostwaarts kijken. Meer dan Oost versus West lopen de breuklijnen in Oost-Oekraïne tussen jong en oud, meer en minder opgeleid, stad en platteland. Dwars door families heen vaak. En die druk loopt op. Wie goed keek, ziet dat de machts-greep van de separatisten in april 2014 helemaal

niet tot grote volksopstanden heeft geleid. Er scanderen in Donetsk en Loehansk geen massa's voor 'Novarossija'. De demonstraties waren er beperkt in omvang. Het protest speelt zich veeleer af in de (internationale) media dan op straat. Misschien is dat een erfenis uit het communistische verleden: dat van politiek niets goeds valt te verwachten. Maar het is beslist ook een duidelijk signaal dat er geen simpele tegenstellingen zijn in Oost-Oekraïne.

Tegelijkertijd lijden veel mensen in Oost-Oekraïne onder de strijd. Nog elke dag vallen er slachtoffers in de flakkerende gevechten in de regio. Oekraïne strijdt tegen Oekraïners. Er is ontzaglijke schade, de infrastructuur is kapot. En iedereen weet dat Oekraïne de wederopbouw niet uit eigen middelen kan financieren. In deze situatie kan Kiev de *hearts & minds* van de Oost-Oekraïense bevolking niet winnen. De houding van de oligarchische elites, die in de jaren negentig bizarre fortuinen vergaarden waarmee

ze hun politieke ambities verguldden, is dif-fuus. In het oude systeem waren ze trouw aan de heersende macht. Nu kiezen sommigen – in navolging van de huidige president en oligarch Porosjenko – uit overtuiging of althans uit pragmatisme voor een prowesterse, democratische koers. Andere oligarchen zijn 'ondergedoken' en wachten af hoe de politieke dobbelstenen rollen. Het gaat ze niet zozeer over Oost versus West, maar over waar het zwaartepunt van de politieke macht komt te liggen.

De Europese Unie is zeer verdeeld ten aanzien van Oekraïne en Rusland. Nieuwe lidstaten met 'sovjetervaring' zijn pro-Oekraïens. Andere lidstaten hebben aanzienlijke handels- en energiebelangen in Rusland en stellen zich uiterst kritisch op jegens Kiev. Een duidelijk en eenduidig Europees standpunt over het conflict is politiek onhaalbaar. De zachte toezeggingen en beloften hebben Brussel amper politiek *leverage* opgeleverd in Kiev. Een land met een *frozen conflict* binnen de grenzen kan trouwens nooit lid worden van de Europese Unie. Voor het Kremlin is dat, cynisch gezegd, toch winst.

Zo gijzelt de uiterst complexe driehoeksrelatie tussen Oekraïne, Rusland en de Europese Unie de ramp met vlucht MH17. Dat valt aan de nabestaanden niet uit te leggen, maar is een ijzige realiteit. Het is een zo niet aan te ontkomen verschrikking, dat de Europese Unie voor het blok

staat en wel iets *moet* vinden van het conflict in Oost-Oekraïne. Het dilemma is de (gedeelde) Europese beleidslijn tegenover Rusland, de voorlopige oplossing een halfhartig en meerstemmig sanctiebeleid.

Of de Minskakkoorden over een wapenstilstand zoden aan de dijk zetten? Elk begin van een oplossing moet verder gaan dan een staakt het vuren: de Russische inmenging in Oost-Oekraïne zou moeten stoppen. Kiev zou tegelijk over de brug moeten komen met autonomie voor de regio en/of een officiële status voor de Russische taal en cultuur. Niet alleen om de etnisch Russische bevolking tegemoet te komen, maar ook om de immateriële en materiële schade te herstellen van wat onder het geweld kapot ging bij de inwoners van Oost-Oekraïne. Waar het geld hiervoor vandaan moet komen, is de vraag. Wellicht ligt daar en dan een rol voor Europa. Vooralsnog is er vooral verdriet, als in barnsteen gestold.

Vooralsnog is er vooral verdriet, als in barnsteen gestold

NIENKE DE DEUGD is senior-lecturer bij het Department of international relations and international organization (RIO), een interdisciplinair instituut van de Universiteit Groningen. HANS MOORS is historicus en filosoof en werkt bij Lokaal Centraal – Expertgroep Maatschappelijke Vraagstukken (www.lokaal-centraal.com). Hij is tevens redactielid van Cogiscope.